

M. F. Wagenaar, *Amsterdam 1876-1914. Economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1990, Amsterdamse historische reeks (kleine serie) XVI; Amsterdam: Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, 1990, 384 blz., f45,-, ISBN 90 6993 052 8).

In dit proefschrift wordt de economische ontwikkeling in Amsterdam onderzocht en de gevolgen daarvan voor het stadsbeeld en vooral de sociale geleding. De historicus Wagenaar, die werkzaam is als sociaal-geograaf, baseert zijn onderzoek op secundaire literatuur en statistische exercities. Uitgangspunt vormt de vraag hoe de overgang van pre-industriële stad naar moderne stad zich in Amsterdam voltrokken heeft, hoe een voetgangersstad waar wonen en werken nauwelijks gescheiden waren en rijk en arm in eikaars nabijheid verkeerden, veranderde in een tramstad met een zaken- en winkelcentrum, arbeiders- en fabriekswijken en buitenwijken voor de weigestelden.

De Amsterdamse economie profiteerde van de overheidsinvesteringen in spoorwegen en kanalen, de eenwording van Duitsland en de openstelling van Indië voor particuliere ondernemingen. In tegenstelling tot andere Europese hoofdsteden moest Amsterdam de impulsen die uitgingen van regering en hof, missen. Omdat de doorvoerhandel zich in Rotterdam concentreerde en Den Haag zich profileerde als administratief centrum, kreeg Nederland een polycentrisch stedenstelsel, waarbinnen Amsterdam ook wegens een toenemend aantal forenzen het traagst groeide. Amsterdam bleef het onbetwiste financiële centrum van het land, maar de groei was te danken aan het herstel van de koloniale handel en de daarmee verbonden nijverheid. Die groei kwam vanaf 1860 ook tot uiting in nieuwbouw binnen en buiten de wallen. Banken, kantoren, winkels en hotels vestigden zich in de binnenstad nabij station, beurs en postkantoor. Demping van grachten en doorbraken garandeerden rond 1900 de bereikbaarheid. Van een totale ontvolking van het zakencentrum was echter vóór 1914 nog geen sprake. In die wijken waar van oudsher ambachtsbazen en werklieden woonden, ontstonden de eerste gemechaniseerde en grotere bedrijven. Alleen de deftige grachtengordel en de Vondel- en Willemsparkbuurten werden ontzien. Pas na 1900 werd een begin gemaakt met de afbakening van industrieterreinen in Amsterdam-Noord in het kader van door de wet vereiste uitbreidingsplannen. De zonering in die plannen bevestigde de praktijk van gesegregeerde stadsuitleg met afzonderlijke wijken voor (in historische volgorde) weigestelden, middenstanders en arbeiders, die met de tram naar hun werk konden. Deze segregatie naar welstand wordt verklaard uit het bouwen van homogene huizenblokken voor de markt, de handhaving van sociale geleding in uitbreidingsplannen, de overbrugging van de woon-werk afstand met het openbaar vervoer, en met enige aarzeling uit de toenemende behoefte van burgers om fysiek en sociaal afstand te nemen van arbeiders.

Die aarzeling (22, 23, 336 vlg.) vormt eigenlijk een uitdaging tot nader onderzoek. Is de uitsluiting van arbeiderswoningen en bedrijfspanden bij de verkoop van bouwterreinen (270-271) geen aanwijzing dat de burgerlijke consument behoefte had aan een waarborg tegen status- en waardedegradatie? Misschien had de raadpleging van verkoopbrochures en advertenties informatie kunnen opleveren over deze behoefte. Als bij de bespreking van blauwdrukken de vraag wordt opgeworpen wat voor soort mensen er gewoond zouden kunnen hebben (286) verwondert de lezer zich over het feit dat er niet in bevolkingsregisters gekeken is. Wagenaar verdedigt de compilerische opzet van zijn boek met het argument dat een overzicht van de geschiedenis van Amsterdam voor deze periode ontbreekt (28) en klaagt soms over het beperkte aantal monografieën van niveau (72). Het valt dan wel op dat een aantal voor de hand liggende studies niet gebruikt zijn: M. G. de Boer, *100 Jaar Nederlandse scheepvaart* (1939), J. C. Westermann, *Kagen, clippers, werven en motoren* (1942), A. W. Wichers Hoeth, *De geschie-*

denis van het Amsterdamsche Handelshuis Louis Bienfait & Soon (1941), B. C. E. Zwart, *De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam* (1911), H. Nusteling, *Welvaart en werkgelegenheid in Amsterdam 1540-1860* (1985) en G. E. Engberts, *De Nederlandse en Amsterdamse bouwactiviteiten, 1850-1914* (1977). Dat laatste boek had in een overzichtsstudie van de ruimtelijke expansie met vrucht benut kunnen worden. Ten slotte nog enige minder belangrijke aanmerkingen. De terugval van de Amsterdamse bevolking tussen 1795 en 1815 bedroeg volgens de berekeningen van C. A. Oomens (CBS 1989, 45, 118) geen 37.000, maar minder dan 20.000. Als De Tocqueville in vertaling geciteerd moet worden, zou ik de voorkeur geven aan een Nederlandse in plaats van een Engelse (12). In tabel 3.2 moet 1,3 waarschijnlijk gelezen worden als 3,1. Het industriële profiel van de Amsterdamse beroepsbevolking komt naar mijn mening duidelijker naar voren door in concentratiegetallen de afwijking van het landelijke of grootstedelijke gemiddelde te geven dan door enkel percentages te vergelijken (97). De naam van de grondleggers van C & A wordt verkeerd gespeld (186). In plaats van 'woonbevolking' zou ik 'stadsbevolking' schrijven en de joden zou ik geen etnische, maar godsdienstige groepering noemen (233).

Niettegenstaande bovengenoemde bezwaren en aanmerkingen geeft Wagenaar een verhelderende samenvatting van de wisselwerking tussen de economische ontwikkeling en de ruimtelijke verandering in Amsterdam en een methodologisch interessante beschrijving van het segregatieproces.

P. R. D. Stokvis

R. Chauvel, *Nationalists, soldiers and separatists. The Ambonese Islands from colonialism to revolt 1880-1950* (Dissertatie University of Sydney 1985; Verhandelingen van het Koninklijk instituut voor taal-, land- en volkenkunde 143; Leiden: KITLV Press, 1990, xv + 432 blz., f45,- ISBN90 6718 025 4).

De dekolonisatie is bijna overal ter wereld een moeilijk proces geweest. Nederland kan daarvan meespreken. In de periode 1945-1949 werd door een aanzienlijke militaire inspanning gepoogd greep op de situatie in Indonesië te houden. Die opzet mislukte. In Indonesië werd in het jaarna de soevereiniteitsoverdracht de op aandringen van Nederland totstandgekomen federale staatsstructuur omgezet in een unitarische. In de meeste gevallen ging dat zonder veel verzet. In Oost-Indonesië kostte het echter meer moeite om allerlei partijen in het unitarische gareel te krijgen. Meest hardnekkig in het verzet betoonden zich de Ambonse eilanden, waar op 25 april 1950 de Republiek Maluku Selatan (RMS) werd uitgeroepen.

De ontwikkelingen en gebeurtenissen die tot de uitroeping van de RMS hebben geleid worden uitgebreid besproken in Chauvels boek, dat een bijgewerkte versie is van zijn dissertatie uit 1985. Het boek past min of meer in een Australische traditie van de bestudering van de Indonesische revolutie op regionaal niveau. Dit in tegenstelling tot de Nederlandse traditie ten aanzien van dit onderwerp, die zich meestal op het nationale niveau afspeelt. De regionale focus biedt doorgaans meer inzicht in de sociale aspecten van de revolutie dan de nationale, die meer op diplomatieke en militair-strategische zaken is gericht. Helaas zijn veel van deze nuttige Australische regionale studies blijven hangen in het stadium van de ongepubliceerde Ph. D. thesis. Het hier besproken boek is dus een gunstige uitzondering op deze regel. Het is een degelijk werk geworden, gebaseerd op uitgebreid bronnenonderzoek in bibliotheken en archieven en op interviews met diverse nog in leven zijnde betrokkenen.

Qua historiografische traditie mag dit boek dan wel veel gemeen hebben met andere studies,